

DR. 'ABDULLAH B. BEJJA

STANDARDI SREDNJEG PUTA U FETVAMA

Uvod

Vesetije, središnji pravac, ravnoteža je i balans između mirovanja i promjena, između aktivnosti i statike. Prihvata najbolja i najispravnija rješenja ne bježeći od olakšica u datim okolnostima. Primjenjuje fiksna rješenja ne zanemarujući i varijabilna. Ophodi se tako što stavlja u fokus pojedinca i vrste. Nastoji procijeniti ono što je najbolje za to vrijeme ne želeći to nametati u svim prilikama. Pravi distancu između onoga što je slično i onoga što je nejednak, vodeći računa o okolnostima, općem dobru i potrebi, prevlasti i poteškoćama u razumijevanju.

Pod *Vesetije* – središnji pravac – ovdje mislimo na sravnjivanje ukupnog i djelimičnog, balans između intencija i ogranačaka, čvrsto povezivanje svetog Teksta i onoga što predstavlja opće dobro u fetvama i mišljenjima, tako da ne bude odstupanja i štete.

Putem *Vesetije* – središnjeg pravca – praktično želimo izgraditi generaciju koja je ukorijenjena u svojoj tradiciji a koja živi u skladu i miru sa svojim savremenicima, koja se tolerantno ophodi sa drugima, ali istodobno i hrabro također. Ne želimo da naša omladina bude poput divljih zvjeri, kako pjesnik kaže:

*Ali u dolini zaborava oni su moja porodica
zvijeri koje žele ljudi bio jedan ili dvojica.*

Isto tako, ne želimo da budu poput brava i goveda koji će poturiti svoje vratove na klanje, kako pjesnik kaže:

*Lav poput strijеле napada, a njegovo jagmljenje
Ide poput krava na žrtvovanje i kasapljenje.*

Želimo da budu otvorena generacija, tolerantna, jaka i ponosna.

Argumentirajući ovako shvatanje središnjeg pravca u fetvama spomenut ćemo sljedeće stavove. Šatibi kaže: Izrasli muftija, koji je na visokom nivou, to je onaj koji usmjerava svijet prema sredini koja je primjerena masama. Ne vodi ih putem žestine niti ih prepušta krajnjem opuštanju.

Argument za ispravnost ovakvog stava je da je to pravi put koji je propisao Šerijat – islamsko pravo. Već je spomenuto da je cilj Zakonodavca prema osobi koja je zadužena šerijatskim propisima da slijedi središnji put bez odlaska u krajnosti. Ukoliko muftija izađe iz ovih okvira prema onima koji traže od njega rješenje izašao je onda i izvan intencije Zakonodavca. Zato, ono što je van okvira središnjeg puta pokuđeno je kod istaknutih i dobro upućenih učenjaka.

Pored toga, ovaj pravac je produkt razumijevanja stava na kojem je bio Allahov Poslanik, s.a.v.s., i njegovi plemeniti ashabi. Poslanik, s.a.v.s., zabranio je celibat.

Rekao je Muazu kada je oduljio sa namazom koji je predvodio ljudima: "Zar činiš nerđi ti, o Muaze?"¹ Također je Alejhisselam kazao: "Ima među vama onih koji druge rastjeruju."² Također je Alejhisselam rekao: "Ispravljajte koliko možete i zbližavajte, radite dio dana i dio noći, pa ćete cilj postići."³ Kazao je, s.a.v.s.: "Radite ono što ste u stanju, a Allahu neće dosaditi dok vama ne dosadi."⁴ A rekao je Alejhisselam i sljedeće: "Najdraže djelo Allahu je ono na kojem osoba ustraje, pa makar bilo malo."⁵

¹ *Sahih Buhari*, Ezan, poglavje o onome ko se žali na svog imama koji je oduljio, hadis br. 664.

² *Musned* imama Ahmeda, ostatak musneda ensarija, hadis Ebu Mes'uda 'Ukbe b. 'Amra Ensarija, hadis br. 21312.

³ *Sahih Buhari*, Iman, vjera je lahka, hadis br. 38.

⁴ *Sahih Buhari*, Post, post Ša'bana, hadis br. 1834.

⁵ *Sahih Muslim*, Namaz putnika i njegovo skraćivanje, vrijednost ustrajnog djela poput noćnog namaza i dr., hadis br. 1303.

Odlazak u krajnosti predstavlja napuštanje pravde, a takvo stanje nije za dobrobit čovječanstva. Žestina uništava, a i popustljivost također. Onaj ko traži odgovor ukoliko ga se usmjeri kritičnim putem omrznut će vjeru, prestat će slijediti put koji ispravno vodi ahiretu. Ukoliko bude slijedio pravac popustljivosti rizikuje da slijedi strasti i požude. Šerijat zabranjuje slijedeće strasti jer one vode propasti, a argumenata za to je puno.⁶

Kako da postavimo kriterije za srednji put u fetvama kroz pravila i određene principe koji će pomoći muftiji pri iznošenju fetve i donošenju odluke? Da bi odgovorili na ovo pitanje naše istraživanje smo temeljili na četiri principa:

Prvi princip: Fetva se mijenja s promjenom vremena i mjesta

Postupak vladara pravovjernih, Omera, r.a., ima veliku zaslugu u određivanju ovog principa. On nije davao zekat onima čija srca treba pridobiti za islam iako se nalaze među kategorijama koje navodi Kur'an, jer je smatrao da nakon što je islam ojačao nema potrebe da se njima daje zekat. Ukinuo je protjerivanje kao kaznu za blud neoženjenom iz bojazni od iskušenja u nevjerničkoj zemlji onome nad kim se izvrši kazna, jer vjerovanje ljudi s vremenom slabi.

Vladar pravovjernih, Osman, r.a., naredio je hvatanje izgubljene deve, njenu prodaju i čuvanje sredstava za njenog vlasnika. To prenosi Malik od Šihaba Zuhrija, iako je Poslanik, s.a.v.s., zabranio hvatanje izgubljene deve, ali je on to uradio zato što je video loše ponašanje i gubljenje povjerenja. Odredio je i nasljedstvo Esediji kada se razveo od nje Abdurahman dok je bio na samrtnoj postelji.

Vladar pravovjernih, Alija, r.a., obavezao je proizvođače da garantuju (za svoj proizvod), a prije toga oslanjalo se na povjerenje proizvođača. Rekao je: "Samo to ljude može dovesti u red!"

⁶ Šatibi, *Muvafekat*, 5/277.

Profesor Subhi el-Mahmesani u knjizi *Nasljede halifa* o poziciji ashaba, r.a., kaže: "Potvrdili su princip promjenljivosti idžtihada – nezavisnog pravnog rasuđivanja. Omer el-Faruk je posebno proširio oblast idžtihada u tumačenju svetih tekstova u skladu sa onim što odgovara mudrosti propisa, što je za dobrobit ljudi i u skladu sa promjenama vremena, mesta i izmjenama prilika. To se odnosi na nekoliko pitanja kao što su: oni čija srca treba pridobiti za islam, nagli razvod braka tri puta, prodaja žena koje imaju djecu, zabrana kažnjavanja protjerivanjem onoga nad kim se izvrši šerijska kazna, nekažnjavanje kradljivca kaznom odsijecanja šake u godini gladi, razvoj kazne *ta'zira* – kazne koja nije fiksirana u Šerijatu, da bude odgoj i ukor grješnicima i prestupnicima, ograničenje krvarine za ubistvo i ranjavanje, detaljno pojašnjenje pitanja haradža – zemljische takse."⁷

Prenosi se da je Omer b. Abdulaziz rekao: "Pričaj narodu o propisima shodno njihovim lošim djelima."

Ibn Rušd veli: "Allah je odredio propise koji nisu bili prisutni u prvom vremenu, pa kada su se dogodili uzročnici, na njih su se odnosili propisi." Ovaj princip je naveden u časopisu *Pravedni propisi* pod naslovom: Neosporna je promjena propisa sa promjenom vremena. Ovaj princip nije univerzalan, jer svi propisi nisu osjetljivi na promjene vremena, tako da obaveza namaza, posta, zekata, hadža, dobročinstvo prema roditeljima i mnogi propisi iz domena transakcija i bračnog prava se ne mijenjaju. Također, jasne zabrane poput nasrtaja na život, imetak i čast, nevaljale radnje – javne i tajne, nepravedno prisvajanje tuđeg imetka, prevara i izdaja, zabranjeni bračni ugovori, trgovачki ugovori sa kamatom i obmanom, sve je to zabranjeno, osim kada je u pitanju princip da je u *nuždi dopušteno ono što je u osnovi zabranjeno*. Zabranjene intencije koje podrazumijevaju da ugovor sadrži dijelove koje Allah, dž.š., zabranjuje, nisu dopuštene nikako.

Suprotno tome, zabranjene isprike kojima se dolazi do lošeg djela i obavezna sredstva kojima se postiže dobro djelo mijenjaju se sa promjenom vremena. One prate dobra djela na način pridobijanja, a loša djela na način odbijanja i sprečavanja. Ako korist bude veća od štete zbog koje je bilo upozorenje, onda je zabrana nekada u statusu izbora a nekada je obaveza.

⁷ El-Mahmesani, *Turasu-l-hulefai-r-rašidin*, str. 589.

Zakonodavac ukazuje na to u pitanjima gdje je nešto bilo zabranjeno a nešto naređeno. Nešto što je bilo zabranjeno je, npr.: "Bio sam vam zabranio posjećivanje kabura, ali ih (sada) posjećujte!"⁸

Zatim, Poslanik, s.a.v.s., bio je zabranio gomilanje – skladištenje kurbanskog mesa, potom je promijenio odluku riječima: "To sam vam bio zabranio zarad iseljenika, pa sad jedite i skladištite!"⁹

Kada su teški uvjeti onda i obaveza izostaje: "Da se ne bojim da će biti teško mom ummetu, naredio bih im upotrebu misvaka prije svakog namaza."¹⁰

Mijenjaju se propisi kod kojih dolazi do izražaja idžtihad – nezavisno pravno rasuđivanje, a jasno određeni propisi se ne mijenjaju. Tako, npr., u nasljeđstvu žene ne može doći do promjene zato što je žena danas dobila bolji status. Ne može se promijeniti status zabrane kamate u islamskim državama niti zabrana konzumiranja strvine i svinjskog mesa.

Ono što je stabilno ostaje tako sve dok postoji ljudski rod na Zemlji. Čovjek ima obaveze, koje ga stalno prate, karakteristike koje su mu jasno određene u Šerijatu. On je slabašan prema svojim strastima: ...*a čovjek je stvoren kao nejako biće.*¹¹ Čini sebi nepravdu, neznalica je, nije u stanju nositi odgovornost emaneta i namjesništva na Zemlji.

Promjena fetve sa promjenom vremena i mjesto je nešto što su mnogi učenjaci spominjali u svojim djelima, poput Ibn Kajjima i Karafija. Prije njih su to djelom učinili mnogi ashabi, r.a., kako smo naveli u primjerima njihovih fetvi. Ovo sve je s ciljem da se potvrди neko dobro koje nije bilo potvrđeno ranije ili da se otkloni zlo koje je prisutno a koje nije bilo u prijašnjem vremenu. Vrijeme se ne mijenja, ono je kako pjesnik veli:

*Vrijeme je samo noć i dan,
i izlazak sunca, pa potom njegov zalazak.*

⁸ *Sahih Muslim*, Poglavlje o dženazama, hadis br. 1623.

⁹ *Sahih Muslim*, Poglavlje o kurbanima, hadis br. 3643.

¹⁰ *Sahih Buhari*, Poglavlje o džumi, hadis br. 838.

¹¹ En-Nisa', 28.

Ono što se mijenja jesu prilike živućih u vremenu i mjerila vrednovanja dobra koje treba činiti i loših djela na koja preventivno ukazuje Šerijat da ih se treba kloniti i odbaciti.

U djelu *Reddu-l-muhtar* se navodi: Jedinstven je stav naših imama: Ebu Hanife, Ebu Jusufa i Muhammeda, da je uzimanje nadoknade za vršenje ibadeta neispravno. Nakon njih su istaknuti učenjaci, mudžtehidi, izdali fetvu da je dopušteno uzeti nadoknadu za poučavanje Kur'anu iz nužde. Učitelji, mu'allimi, imali su nadoknadu iz Bejtu-l-mala – zajedničke kase muslimana, a koja je kasnije prestala. Da nije dopušteno uzimati nadoknadu i plaću nestalo bi znanja o Kur'anu, a time bi nestalo vjere. Učitelji imaju potrebu za opskrbom. Zato su učenjaci poslije njih izdali fetvu da je ispravno uzimati nadoknadu i za obavljanje posla mujezina i imama, zato što je to neophodno obilježe vjere te su smatrali da je uzimanje nadoknade iz nužde ispravno također. Ovakvu fetvu su izdali učenjaci poslije Ebu Hanife i njegovih savremenika, imajući na umu da bi i Ebu Hanife i njegovi savremenici postupili isto da su živjeli u njihovom vremenu i da bi revidirali svoje prvo mišljenje.

U poglavlju o fetvama opisan je muftija u našem vremenu, naš savremenik. Kada se od njega traži da iznese svoj stav o određenom pitanju, on treba da gleda da li postoje od naših učenjaka jasne predaje, bez razlaženja među njima. Ako postoje, on će slijediti njihovo mišljenje i izdat će fetvu u skladu sa njihovim stavom i neće navoditi različito mišljenje od njih, pa makar bio sposoban mudžtehid. Naši učenjaci su znali istinu i treba ih slijediti. Njegov idžtihad nije na nivou njihova idžtihada, tako da ne treba gledati suprotna mišljenja, jer njegov argument neće se prihvati. Oni su dobro znali dokaze, razdvojili su vjerodostojno i ispravno od suprotnog itd.

Poput ovoga je dio komentara Hasafovog djela *Burhanu-l-eimmeti 'ala edebi-l-kada'* kojeg citiramo: "Rekao sam: 'Možda su oni iz nužde odustali od onoga oko čega su se naši imami usaglasili, kako je ranije spomenuto u pogledu davanja nadoknade za podučavanje Kur'anu i slično od dobrih djela čije odsustvo bi prestavljalo nestanak vjere, kako smo ranije zaključili.'" Inače, nije dopušteno izdavati drugačiju fetvu od njihova stava, što ćemo uskoro spomenuti citirajući Havija Kudsija, a detaljno ćemo to proanalizirati i na kraju komentara o običajima.

Da zaključimo: stav učenika koji se razlikuje od njihova imama (predvodnika mezheba), ne izlazi izvan njegova mezheba ukoliko se oko toga usaglase validni učenjaci. Slična je situacija i sa stavovima utemeljenim na običajima koji su se ustalili promjenom vremena ili u nuždi, to ne izlazi izvan mezheba. Njihov usaglašen stav utemeljen na argumentima je u saglasnosti sa dozvolom koju je dao imam. Njihovo mišljenje, koje je produkt promjene vremena ili nužde, bilo bi i njegovo mišljenje da je živ. Njihov stav je također utemeljen na njegovim principima te je time dio njegovog mezheba.

U hanefijskom mezhebu je također princip da je žena dužna, nakon što dobije mehr, pratiti svoga muža gdje god on ide. Kasnije generacije učenjaka u mezhebu primijetile su negativne pojave u ponašanju i povećano nasilje nad ženama, pa su izdali fetvu da se žena ne prisiljava da putuje sa svojim mužem u neko mjesto koje nije njen mjesto boravka. Ovakav stav je produkt negativnih pojava u vremenu i ponašanju. Na ovom principu se ustabilila fetva i po njoj se sudi u tom mezhebu.¹²

U poslanici koju je nazvao *Ref'u-l-giša'fi vakti-l-'asri ve-l-'iša'* veli: "Ne daje se prednost mišljenju njegova dva učenika, niti jednog od njih dvojice, nad njegovim mišljenjem osim u situaciji kada je argument imama slab, ili iz nužde ili običaja, poput njihova stava vezano za napoličarstvo i transakcije – trgovinu novcem, ili radi toga što su zbog različitosti u vremenu imali drugačiji stav. Da je bio svjedokom događaja u njihovom vremenu složio bi se sa njihovim stavom, kao što je izostanak presude na osnovu neprovjerene pravednosti (kod svjedoka) i pitanje izbora viđenja pri kupoprodaji kuća."¹³

Pažljiviji osvrt na djela o fetvama, poput *Fetava hindijke*, jasno pokazuje utjecaj kasnijih generacija učenjaka na stavove pri donošenju fetvi, poput onoga što je bilo u Belhu, Horezmu i drugdje.

Šejh Ebu-l-Hasen en-Nedevi navodi da neki učenjaci smatraju da vrijeme nema stabilnost i mirovanje, već je to samo ime za promjene i izmjene. To nije ispravno, vrijeme je sastavljeno od dvoga: promjene i kontinu-

¹² Pogledati: *Reddu-l-muhtar 'ale-d-derri-l-muhtar*, i *Medhalfikhi* od šejha Zerka, str. 928.

¹³ Pogledati: *Ibn Abidin i Kava'id* od Zerka.

iteta. Kada ovo dvoje nije uravnoteženo onda je i situacija neuravnotežena. Naveo je primjer rijeke koja neprestano teče, a uvijek je ista rijeka.

Vjera je čuvar života, stabilna je na izvoru a promjenljiva u svom toku. Vjera nije toplomer koji samo mjeri temperaturu društva, ona uskladjuje ovu temperaturu i pozitivno djeluje na ponašanje ljudi kako bi se uzdigli do onoga što je želja Uzvišenog Stvoritelja.

Drugi princip: Običaj

Ibn 'Abidin veli: "Muftija i kadija ne trebaju suditi samo po *zahiru-r-rivaje*¹⁴ a zanemarujući običaj, a Allah najbolje zna."¹⁵

On također veli: "Zbog toga se navodi da je jedan od uvjeta da osoba može biti sposobna za idžtihad i poznavanje običaja. Mnogi propisi se razlikuju u različitim vremenima zbog izmjene običaja, zbog nužde ili pokvarenosti tadašnjeg društva; tako da ako bi važio raniji propis, predstavljao bi veliko opterećenje i štetu po narod, a time bi bio u suprotnosti sa šerijatskim principima koji se temelje na načelima olakšavanja i uklanjanja štete i nereda, te da ovaj svijet bude uređen po najpotpunijem zakonu i sa najboljim propisima. Zato ćete primijetiti da su mnogi učenjaci određenih mezheba imali na dosta mjesta drugačije mišljenje od svog učitelja, mudžtehida, zato što su prosuđivali u svom vremenu, a i zato što su znali da bi i on, da je živ, imao isto mišljenje u skladu sa principima svog mezheba."¹⁶

Učenjaci su u vezi s ovim pitanjem bili vrlo decidni. Ibn Kajjim o promjeni fetve i njenim razlikama s promjenama vremena i mjesta, namjere i običaja, kaže: "Ovo veoma značajno poglavje, koje ima ogromnu korist, napadnuto je zbog neznanja o njemu. To je velika greška prema Šerijatu koji otklanja poteškoće, nelagode i nedostizna opterećenja koja Šerijat sa svojim najistaknutijim ciljevima dobra ne zahtijeva. Šerijat se temelji na principima i temeljima koji doose dobro ljudima u njihovim životima i

¹⁴ Šest elementarnih knjiga mezheba koje je napisao imam Muhammed po fikhskim pravilima imama Ebu Hanife (nap. prev.).

¹⁵ Ibn Abidin, *Medžmu'atu-r-resa'il*, tom II, str. 133.

¹⁶ Ibid, tom II, str. 125.

običajima. On je sav pravedan, sav je milost, sav je dobro, sav je mudrost. Svako pitanje koje iz pravde pređe u nepravdu, iz milosti u njenu suprotnost, iz interesa u štetu, iz mudrosti u besmisao, ne pripada Šerijatu pa makar bilo umetnuto racionalnim tumačenjem. Šerijat je Allahova pravda među Njegovim robovima, Njegova milost među Njegovim stvorenjima, Njegov hlad na Zemlji, i Njegova mudrost koja ukazuje na Njega i na istinitost Njegovog Poslanika, s.a.v.s.”¹⁷

Karafi u *Ihkamu* veli: “Primjena istih propisa na običaje koji se vremenom promijene nije u skladu sa idžma’om – konsenzusom islamskih učenjaka – i predstavlja nepoznavanje vjere. Sve što je u Šerijatu prati običaje. Propis se mijenja u situaciji kada se promijeni običaj i prilagođava se novom običaju. Ovo ne predstavlja obnovu idžtihada od strane sljedbenika, pa da uvjet bude sposobnost za idžtihad. Ovo je princip koji su razmatrali i oko koga su se usaglasili učenjaci. Mi ih slijedimo u tome bez potrebe za obnovom idžtihada.”¹⁸

On je, također, u djelu *Furuk*¹⁹, u dvadeset osmom poglavju objasnio princip govornog običaja i princip običajnih postupaka: po govornom običaju se sudi vodeći računa o terminima a kod običajnih postupaka se ne vodi računa o terminima. Ovaj princip je stalno važeći pri donošenju fetvi; koji god novi običaj se pojavi, uvažit će se, a koji god običaj nestane, odbacit će se. Nećete se tokom svog života držati samo onoga što je zapisano u knjigama, već ćete čovjeku koji dođe postaviti neko pitanje a dolazi iz druge oblasti, upitati za običaje njegova mesta i prema njima izdati fetvu, a nećete mu odgovoriti prema običajima vašeg mesta niti prema onome što je zapisano u knjigama. Ovo je jasna istina. Statičnost u tradiciji predstavlja stranputicu u vjeri i neznanje o intencijama islamskih učenjaka i dobrih prethodnika. Na ovom principu se rješavaju forme zakletvi za razvod braka, oslobođanja od ropstva te izričitih i aluzivnih riječi, jer ponekad otvoreno izražavanje bude alegorično pa zavisi od namjere, a ponekad alegorija bude jasnog značenja i nema potrebe pitati za namjeru.

¹⁷ Ibn Kajjim, *I'lamu-l-muvekki'in*, tom III, str. 11.

¹⁸ Karafi, *El-Ihkam*, str. 218.

¹⁹ Karafi, *Furuk*, tom I, str.176-177.

Ibn Abidin kaže: (Zatim, trebaš znati) da su mnogi propisi koje je sam Mudžtehid, predvodnik mezheba, izričito naslovio, temeljeći ih na običaju i vremenu u kojem je živio, doživjeli promjene zbog iskvarenosti savremenika ili sveopće nužde koja je to iziskivala. Tako smo pretvodno spomenuli fetvu potonjih učenjaka mezheba o dozvoli naknade za podučavanje Kur’anu, te nedonošenje suda o poštenju određene osobe na osnovu površne procjene, iako je to u suprotnosti sa onim što je Ebu Hanife izričito rekao. Slično tome je i prinudno izvršenje bez uplitanja vlasti (suda), iako je to u suprotnosti sa navodima od Imama, kako je to već bilo poznato u njegovom vremenu: “Niko mimo vlasti (suda) ne može sprovoditi prinudna izvršenja.” Potom se anarhija raširila, pa su izvršenja prinudno sprovedena bez uplitanja vlasti. Imam Muhammed je potom ovo uzeo u obzir, a učenjaci iz potonjih generacija mezheba su ovo obznavili u obliku fetve.

Primjer ovoga je i potraživanje odštete od indirektnog učesnika u ubistvima, iako je to u suprotnosti sa pravilom mezheba koje kaže da “odštetu snosi direktni a ne indirektni učesnik”. Međutim učenjaci su izdali fetvu o obaveznosti potraživanja odštete i za indirektno učešće kako bi ostale savremenike zbog njihove naklonjenosti neredu od ovoga odvratili, čak su izdali fetvu o pogubljenju ovakvih u vremenu smutnji.

Primjer je i potraživanje odštete od zajedničkog najamnog radnika, te njihov navod da staratelj u našem dobu nema pravo na zajedničko investiranje svoga imetka sa imetkom jetima-siročeta. Također, izdali su fetvu o potraživanju odštete od usurpatora jetimove nekretnine i vakufa, te fetvu o nedopuštenosti njihovog unajmljivanja duže od jedne godine, ako se radi o stambenim objektima, ili više od tri godine ako se radi o zemljšnjim parcelama, iako je to u suprotnosti sa temeljnim pravilom u mezhebu koje naglašava nepostojanje odštete i vremenske ograničenosti. Također su izdali fetvu o zabrani sudijama (kadijama) da donose sudska rješenja na osnovu vlastitog znanja i idžtihada (već na osnovu pisanih i usaglašenih zbirki fetvi, nap. prev.), kao i da suprug otpušta sa suprugom iako joj je predao prvi dio mehra (*muadždžel*), a sve to zbog iskvarenosti njihovih savremenika.

Također, izdali su fetvu da se u obzir ne uzimaju izjave o izuzeću riječima “ako Bog da” nakon što se osoba zaklela na rastavu braka, osim

uz donošenje jasnog dokaza, iako je to u suprotnosti sa *zahiru-r-rivaje*, a ovakvu fetvu su podrobnije pojasnili iskvarenosću savremenika. Također, izdali su fetvu da se ne uzima istinitim navod žene koja je već stupila u intimni bračni odnos, a ujedno tvrdi da joj nije uručen prvi dio mehra koji je uvjetovan, poričući da ga je uzela, dok pravilo mezheba kaže "da se uvažava izjava poricatelja". Međutim u običajnoj praksi žena ne dopušta intimni odnos dok ne preuzme dogovoren i dio mehra.

Isto tako su kazali vezano za njegove riječi: Svaka zakletva zabranom uzrokom je razvoda braka prema običaju. Učenjaci Belha kažu: Muhammed je stava da će se to desiti samo ako za to postoji namjera. Odgovorio je prema tamošnjim običajima, a u našim običajima se misli na zabranu žene sa kojom je u braku, tako da se na to odnosi. Ovo prenosi uvaženi učenjak Kasim, a prenosi se i u odabranim dijelovima Nevazila da se tako izdavala fetva zbog čestog korištenja takvog običaja. Potom veli: "Kazao sam: 'Termini koji se koriste u vezi s ovim pitanjem u našem kraju su: Razvod braka mi je obaveza, zabranjeno mi je pa mi je obaveza..., moram se razvesti, meni je zabranjeno...'"

Treće: Princip vođenja računa o posljedicama

Ono što je u skladu sa općom koristi, i što ide u tome smjeru, jeste princip vođenja računa o posljedicama govora i djela. Imam Šatibi je naveo da muftija obavezno treba voditi računa o posljedici svoje fetve.

Imam Šatibi je najviše objašnjavao ovaj princip sa aspekta terminologije prema riječima dr. Abdulmedžida Nedžara. Imam Šatibi navodi: "Vođenje računa o posljedicama djela je važno i serijatska je obaveza, bilo da su dobra ili loša djela. Mudžtehid neće donositi ocjenu djela dok ne pogleda kakve posljedice će imati to djelo. Djelo može imati utemeljenje u Šerijatu radi koristi koja se njime postiže ili radi štete koja se njime otklanja, ali i da ponekad ima posljedicu suprotno od onoga što se njime željelo. Isto tako djelo može biti zabranjeno zbog štete koja iz njega proizlazi ili radi koristi koja se time postiže, ali da ponekad ima posljedicu suprotno od toga. Ukoliko se u prvom slučaju kaže generalno da je to djelo Šerijatom propisano, može se desiti da ostvarivanje očekivane koristi dovede do štete iste težine, ili čak i veće štete, pa je to zapreka da se to

djelo smatra uvijek Šerijatom pripisanim. Isto tako je i u drugom slučaju, kada se za neko djelo kaže generalno da je zabranjeno, može se desiti da izbjegavanje štete od tog djela rezultira štetom iste težine, ili čak i većom, zbog čega nije ispravno reći da je to djelo u svim situacijama zabranjeno. Mudžtehid o tome treba odlučiti, a to je oblast koja je zahtjevna i iziskuje istančan osjećaj za intencije Šerijata.”²⁰

Temelj ovakvog stava su riječi Uzvišenog: *Ne grdite one kojima se oni, pored Allaha, klanjaju, da ne bi i oni nepravedno i ne misleći šta govore Allaha grdili.*²¹ I riječi Poslanika, s.a.v.s.: “Da tvoj narod nije nedavno bio u nevjerovanju, izgradio bih Kabu na Ibrahimovim temeljima.”²² I njegov razlog da ne ubija licemjere (*munafike*): “Ostavi ga, da narod ne kaže da Muhammed ubija svoje ashabe.”²³

Ashabi su razumjeli intenciju Zakonodavca, a intencije su suština značenja i svrha propisa, te su se ponašali u skladu s time.

Vođa pravovjernih, Omer, r.a., nije protjerivao bludnika, iako se navodi u hadisu da je Poslanik, s.a.v.s., presudio da se kazni sa stotinu udaraca bićem i protjera godinu dana. To je uradio radi toga što je primijetio da izolacija može voditi većoj šteti, tj. odlazak na neprijateljsku teritoriju, pa je Omer, r.a., kazao: “Neću protjerati ni jednog muslimana.”

Vođa vjernika, Alija, r.a., rekao je: “Dovoljno je smutnje u protjerivanju.”

Kada je Omer b. Abdulaziz preuzeo hilafet odgodio je primjenu određenih šerijatskih propisa. Njegov sin ga je zbog toga kritikovao i požurivao, pa mu je odgovorio: “Bojim se da će opteretiti narod sa istinom odjednom pa će je napustiti odjednom, te će to biti razlog smutnje.”²⁴

Učenjaci su to shvatili i na tom principu su napravili prioritete kod naredbi i zabrana. Kada je šejhu-l-islam Ibn Tejmije prošao pored grupe

²⁰ Šatibi, *Muvafekat*, tom V, str. 177-178.

²¹ El-En'am, 108.

²² Buhari, *Sahih*, Hadž, hadis br. 1480.

²³ Buhari, *Sahih*, Tefsir, komentar riječi Uzvišenog: *Isto im je – molio ti oprosta za njih ili ne molio, Allah im, zaista, neće oprostiti, Allah, doista, narodu nevjerničkom neće na Pravi put ukazati.* (El-Munafikun, 6.)

²⁴ Šatibi, *Muvafekat*, tom II, str. 148.

Tatara koji su pili alkohol, njegov pratilac im je to zabranio, a on ga je zbog toga ukorio riječima: "Allah je zabranio alkohol jer on odvraća od sjećanja na Allaha i od namaza, a njih odvraća od ubijanja, zarobljavanja i pljačke. Ostavi ih!"²⁵

Šatibi veli: "Mudžtehid treba voditi računa o tome šta odgovara svakom pojedincu, prema vremenu, stanju, tipu ličnosti, jer sve osobe ne prihvataju pojedina djela na isti način. On će primjenjivati šerijatske propise na pojedince shodno njima jer je to cilj Šerijata kod preuzimanja i izvršavanja obaveza."²⁶

Seddu-z-zera'i'i (preventivna zabrana) – neki to nazivaju *fethu-z-zera'i'i* (suprotno značenje) – jer predstavlja izostanak činjenja dobrih djebla iz bojazni da ne bi bilo opterećenje onima koji ih izvršavaju. Allahov Poslanik, s.a.v.s., izostavio je odlaganje jacija-namaza riječima: "Ovo je njeno vrijeme, da se ne bojim da će biti opterećenje mojim sljedbenicima."²⁷ Ono što je bolje je izostalo iz bojazni da ne bude opterećenje.

Također, nije naredio upotrebu misvaka pri obavljanju svakog namaza, kao ni spajanje dva namaza bez opravdanog razloga. Ibn Abbas o tome kaže: "Da ne bi doveo svoje sljedbenike u tešku situaciju."

Nije pravio Kabu na temeljima na kojima je sagradio Ibrahim, a.s., jer je svijet nedavno bio u nevjerojanju, pa bi im to moglo biti iskušenje.²⁸ Nije ubijao licemjere koji su bili potvrđeni nevjernici kako se ne bi iskrivila slika vjere i da se svijet ne bi udaljio od islama.²⁹

Nekoliko ashaba nisu klali kurban na Kurban-bajram. Osman, r.a., nije skraćivao namaz na hadžu iz bojazni da neuki svijet ne bi pomislio da je namaz samo dva rekata.

Omer, r.a., nije dao javni proglašenje u kojem bi obavijestio svijet o stavovima šure – savjetodavnog tijela – i o izboru namjesnika. Tako je postupio

²⁵ Ibn Kajjim, *I'lamu-l-muvekki'in*, tom III, str. 13.

²⁶ Šatibi, *Muvafekat*, tom V, str. 55.

²⁷ *Sahih Muslim*, Mesadžid ve mevadi'u-s-salah, poglavje o vremenu jacije i njenom odgađanju, hadis br. 1009.

²⁸ *Sahih Muslim*, Hadž, hadis br. 237.

²⁹ *Sahih Buhari*, Menakib, hadis br. 3257.

na nagovor Abdurrahmana b. Avfa, r.a., kako se ne bi pogrešno shvatilo i kako svijet u svoja područja ne bi prenio pogrešne dojmove.

Na ovom principu temelji se dosta odluka Evropskog vijeća za fetve. U Evropi je zabranjeno imamima obavljanje šerijatskog vjenčanja prije nego se obavi općinsko vjenčanje. Ta vjenčanja, iako su sličnih uvjeta, dovode do određenih devijantnih pojava, nekada i do toga da žena gubi svoja prava a djeca pravo na porijeklo i nasljedstvo, samo zato što vjenčani ugovor nije općinski potvrđen. Treba voditi računa o posljedicama i o principu manje štete i pribavljanja koristi a otklanjanja štete.

Ibn Tejmije veli: "Šerijat je došao s ciljem da se postigne i upotpuni dobro a da se otkloni i umanji zlo. Na osnovu ovoga ostavlja se manje dobro kako bi se postiglo veće, i čini se manje zlo i šteta kako bi se izbjeglo veće.

Šatibi kaže: "Nekada se može učiniti ono što je jasno zabranjeno ukoliko se njome postiže nedvojbena korist. Naveo je primjer priznanja bludnika koji će izgovoriti riječ koju je inače, mimo ove situacije, zabranjeno izgovarati.³⁰

Na osnovu ovoga su malikije ustanovile pravilo "kretanja djela" putem kojeg su određeni stav koji u prošlosti nije bio odabrani preinačili u odabrani. Tako bi ostavili ono što je bilo općeprihvatljivo u mezhebu a postupili bi po ovom mišljenju. Međutim oni su to ograničili određenim pravilima. U principu po tome se postupa sve dok od toga postoji korist i dok ima opravdanje, a ako ne, onda je obaveza postupati po onome što je općeprihvaćeno (*meşhur*).³¹

Veoma je važno da znamo razloge zbog čega su učenjaci uzimali slabije mišljenje i pored toga što postoji jači stav i općeprihvaćeno mišljenje. Odgovor nalazimo u komentaru Sidžilmasija: "Prihvatanje odvojenog mišljenja a ostavljanje općeprihvaćenog stava temelji se na izboru određenih predaja i mišljenja potonjih učenjaka mezheba zarad potrebe." Ibn Nazim navodi u komentaru remek-djela svoga oca: "Promjena običaja je neminovnost kao i potreba da se postigne dobro a otkloni zlo. Radi po-

³⁰ Šatibi, *Muvafekat*, tom III, str. 331.

³¹ El-Binani, fusnota u sažetku Halila, tom V, str. 124.

trebe neko djelo se čini ili ne čini, a razlikuje se od države do države, a mijenja se i u okvirima jedne države sa promjenom vremena.”³²

Tri su uvjeta da bi se postupalo po slabom mišljenju: da argument na osnovu koga se postupa ne bude veoma slab, da se vezuje za osobu koja je poznata kao učena i pobožna, te da postoji stvarna nužda i potreba.

Islamski pravnici prihvataju ovakav pristup, ne odbacuju ga oni koji znaju intencije Šerijata, koji su osjetili njihovu mudrost, koji vagaju propise pravednom vagom.

Neki smatraju da je to zabranjena popustljivost u fetvama, a u suštini nije tako. Popustljivost po Ibn Salahu ima sljedeće značenje: “To je slučaj kada pravnik nije siguran i požuri sa fetvom prije nego što to pitanje dobro sagleda i promisli. Možda je razlog tome i njegov stav da je brzina umješnost a sporost manjkavost. To je neznanje, jer onaj koji je sporiji i ne griješi bolji je od onoga koji požuri pa skrene sa Pravoga puta i druge u zabludu odvede. Možda su pogrešni ciljevi uzrok njegove popustljivosti i slabosti, i zato se koristi zabranjenim ili pokušenim trikovima i što slijedi sumnjeve dokaze. On to čini s ciljem da olakša onome od koga ima koristi ili da oteža onome kome želi napakostiti. Ko tako postupa njegova vjera je slaba.”³³

Na osnovu navedenog izvodimo zaključak da olakšica nije isto što i popustljivost. Olakšica je potrebna i poželjna, jer se temelji na principu olakšanja, a popustljivost se temelji na slijedećem strasti.

Četvrto: Princip provjere postojanja efektivnog razloga norme kod osoba i djela

Šatibi veli: “Treba voditi računa s druge strane o onome što priliči svakom obvezniku ponaosob, prema vremenskim okolnostima, situaciji, osobnosti, jer nisu svi ljudi isti pri preuzimanju obaveza. Nisu svi isti ni u pogledu znanja i vještina. Može se dogoditi da neko dobro djelo uzrokuje određenoj osobi štetu ili slabost, a da kod drugoga nije takav efekat. U nekom poslu udio strasti i šejtanskih vesvesa na onoga ko čini to djelo može biti snažniji u odnosu na utjecaj u drugom poslu, da u nekim aktivnostima to

³² Es-Sidžilmasi, *Šerh nazmi-l-ameli-l-mutlak*, tom I, str. 7.

³³ Ibn Salah, *Edebu-l-fetava ve šurutu-l-mufti*, str. 65.

potpuno izostane. Onaj ko ima ovu posebnu nadarenost darovan je svjetlom pomoću koga raspoznae različite tipove ličnosti i njihove domete, koliko su sposobni pri vršenju obaveza, koliko su strpljivi ili slabi pri nošenju odgovornosti, da li su nestrpljivi ili stabilni. On na primjeren način svakome stavlja u obavezu propise temeljem intencija Šerijata kod preuzimanja obaveza. On na taj način uspijeva dati pojedincu ono što mu priliči iz domena općih obaveza, računajući na to da je to intencija Šerijata u propisivanju obaveza. Dakle, kao da on time specificira određeni propis koji je kod prvog utvrđivanja propisa potvrđen kao opći, ili određuje dodatna ograničenja onome što je prethodno bilo djelimično ograničeno.”³⁴ Ovo je značenje provjere postojanja efektivnog razloga norme.

U djelu *Ahkam Ismail b. Ishak* od Ibn Sirina se navodi da je rekao: “Ebu Bekr je tiho učio a Omer je bio glasniji – u namazu – pa je upitan Ebu Bekr: – ‘Zašto tako postupaš?’ On je odgovorio: – ‘Došaptavam se sa svojim Gospodarom i ponizno Ga molim.’ Omer je upitan: – ‘Kako ti postupaš?’ On je odgovorio: – ‘Budim pospanog, tjeram šejtana i nastojim zadovoljiti Milostivog.’ Pa je rečeno Ebu Bekru: – ‘Podigni ton malo’, a Omeru je rečeno: – ‘Spusti ton malo!’”³⁵

Prokomentarisan je to da je Poslanik, s.a.v.s., želio obojicu korigovati, iako su imali ispravnu namjeru.

U *Sahihu* se navodi: “Došla je grupa Poslaniku, s.a.v.s., pa su rekli: “U našim dušama nalazimo nešto o čemu se ni jedan od nas ne usuđuje da govori.” On upita: “Sigurno ste to našli?” Oni rekoše: “Da.” On kaza: “To je iskreno vjerovanje.”³⁶

U drugom hadisu se navodi: “Ko od toga nešto pronađe neka kaže: – Vjerujem u Allaha.”³⁷

Alija, r.a, kazao je: “Govorite ljudima na način koji razumiju. Zar želite da se zanječe Allah i Njegov Poslanik?” On je tako ograničio prenošenje znanja, jer neka pitanja odgovaraju jednoj sredini a drugoj ne odgova-

³⁴ Šatibi, *Muvaferat*, tom IV, str. 100.

³⁵ Tirmizi, *el-Džami'*, Ebavabu-s-salah, hadis br. 447.

³⁶ Muslim, *Sahih*, Kitabu-l-iman, hadis br. 134.

³⁷ Muslim, *Sahih*, Kitabu-l-iman, hadis br. 190.

raju. Za Rebbanija vele: "On podučava manjem znanju prije većeg." Ovaj redoslijed je u skladu sa tim.

Provjera postojanja efektivnog razloga norme je i kod različitih djebla. Usaglašen stav ljudi u globalu je ono što je potrebno, kako je i ranije naglašeno. Učenjaci su to podijelili u dijelove, kao što su u komentaru ajeta: *Kazna za one koji protiv Allaha i Poslanika Njegova vojuju i koji nered na Zemlji čine jeste: da budu ubijeni, ili razapeti, ili da im se unakrst ruke i noge odsijeku ili da se iz zemlje prognaju. To im je poniženje na ovome svijetu, a na onome svijetu čeka ih patnja velika.*³⁸, kazali: "Ajet sadrži apsolutni izbor, potom su uvidjeli da je ograničen idžtihadom; nekada se dosudi ubistvo, nekada razapinjanje, nekada odsijecanje ruku i nogu a nekada progonstvo. Isto je data sloboda izbora i u pogledu postupka prema zarobljenicima, da li da se oslobole uz otkup ili bez njega."

Također, u šerijatskim propisima se navodi i obaveza braka i ubraja se u sunnete. Međutim podijelili su ga u pet vrsta, vodeći pri tome računa o različitim tipovima ličnosti. Pored toga što se odnosi na vrstu, da bi bilo kako treba potrebno je voditi računa i o pojedinačnom stanju. Sve potпадa pod jedno, ista je argumentacija, ali se nekad može isključiti prvim pogledom, kako bi se lociralo kojem dijelu šerijatskih propisa pripada. Ono što smo prethodno spomenuli dovoljno je da se ocijeni ispravnost ovog idžtihada. Ovdje smo se na to fokusirali iz razloga što mali broj učenjaka upozorava na to posebno.³⁹

Ovim smo objasnili pravilo provjere postojanja efektivnog razloga norme utvrđenog Tekstom, konsenzusom ili derivacijom u slučajevima koje norma regulira vezano za pojedince i vrste, što spada u precizne dijelove znanja iz oblasti fetvi.

Zaključak

Vesetije – središnji pravac – odražava središnji stav u pogledu razumijevanja svetog Teksta i odnosa prema njemu. On je središnji pravac; između Zahirijja i Batinijja, između onih koji se oslanjaju samo na vanjski smisao

³⁸ El-Ma'ide, 33.

³⁹ Šatibi, *Muvafekat*, tom V, str. 25. pa dalje.

Teksta bez traganja za razlozima propisa i onih koji gledaju samo ezoterijsku dimenziju Teksta. Govor Šatibije u vezi s tim pitanjem se može sažeti u sljedećem:

Pravac Zahirija – onih koji se oslanjaju samo na vanjski smisao Teksta bez traganja za razlozima i značenjem propisa, oni ograničavaju značje o intencijama Zakonodavca (Allaha, dž.š.) na vanjski smisao Teksta.

Pravac Batinijja – oni smatraju da se intencija Zakonodavca ne nalazi u vanjskom smislu Teksta, da se to odnosi na sav Šerijat – islamsko pravo. Uz njih je pridodao i one koji tragaju samo za značenjem, koji odbacuju ono što se od Teksta ne slaže sa teoretskim značenjem.

On je smatrao ispravnim treći pravac koji je objasnio na sljedeći način:

Pravac koji uzima u obzir oboje, na način da se uvažava i značenje i Tekst, kako bi se svi islamski propisi tretirali na isti način, da nema razilaženja niti kontradikcije. To je pravac koji je predvodio veći dio dobro upućenih učenjaka, i na njega se treba oslanjati pri određenju pravila na osnovu kojih se spoznaju intencije Zakonodavca.

To je srednji stav u tretiranju intencija (ciljeva) Šerijata i parcijalnih šerijatskih tekstova. Različiti su stavovi istraživača vezano za primjenu principa intencija, pa ih neki previše tretiraju nadilazeći granice njihovih generalnih značenja, tako da su ih uzeli kao nedvosmislene kategoričke postavke a njihovu sveobuhvatnost učinili bezgraničnom, ignorirajući da općenita pravila imaju specifična pojašnjenja, te mogućnost da sveobuhvatnost biva izložena zaprekama tekstualnih direktiva/imperativa. Tako su dokinuli propise koji proizlaze iz parcijalnih tekstova, a koji nose specifična značenja, pod izgovorom da su već svrstani pod neku od sveobuhvatnih intencija.

S druge strane, neki u cijelosti izbjegavaju princip intencija vežući se za parcijalne tekstove do te mjere da obesnažuju ciljeve, značenja i mudrosti koje se ispriječe pred parcijalni tekst, umanjuju obim primjene pravila intencija i ukazuju na njegovu bližu definiranost vremenom i prostorom, što je poput pravila ograničenja i specifikacije obima njegove primjene, sve do te mjere da pozivaju u obesnaživanje principa opće koristi.

Ispravan metod je oličen u sredini između jednog i drugog, tj. općenitom tekstu se daje njegova uloga, a parcijalni se stavlja u svoj domen. Imam Šatibi, Allah mu se smilovao, primijetio je ove zamke pošto je upozorio "da se parcijalni tekstovi ne smiju zapostaviti kada se gleda na općenite, te da se ne treba udaljavati od općenitih prilikom tretiranja parcijalnih".

U ovom sažetom radu predstavili smo temelje umjerenog donošenja fetvi, koje obraća pažnju na opće koristi i posljedice mišljenja i postupaka, te na balans između općenitog i parcijalnog.

Ovdje ću navesti stihove koje sam spjevao Evropskom vijeću za fetve u Dablinu, s posebnim osvrtom na polemiku oko parcijalnih i općenitih tekstova vezanih za donošenje fetvi u domenu problematike muslimanskih manjina, a oni glase:

*Ugovori muslimana na Zapadu
usko su vezani za pravila intencija
i sekundarna pitanja Šerijata
Vaga islamskog pravnika zna nepravilno pretegnuti,
pa nepravedan sud donijeti ili ga zapostaviti
Parcijalni tekstovi nose tjeskobu i skučenost,
dok općeniti daju veliku prostranost
Svjetlo istine je u tretiranju sveopće koristi
koja se usaglašava sa parcijalnim tekstovima
Moguće posljedice se u obzir uzimaju,
a nasušna potreba pravilo prilagođava
Zato, usporedi jedno s drugim,
pa ćeš u korištenju analogije imati izvrsnu metodu
A ako nešto ne možeš, onda ga ostavi
i predi na ono što možeš.*

Na kraju: Umjerenost je kosmička postavka i zakonik iz kojeg prostječe sva pravila, i koja tetira događaje kroz prizmu tekstova i realnosti. To je upravo ono što neki učenjaci nazivaju "pravilnim poimanjem uravnoteženosti", a što u suštini označava ujednačenost/balans između fiksnih i varijabilnih pravila.

(Preveo: Aljo CIKOTIĆ)

